

UOT 81:002

KÜBRA VƏLİYEVA

AZƏRBAYCAN VƏ ƏRƏB DİLLƏRİNDƏ TİBBİ MƏTNLƏRİN
TƏRCÜMƏSİNDƏ ÇƏTİNLİKLƏR VƏ TRANSLİTERASIYA PROBLEMI

Tibbi tərcümə elmi-texniki tərcümənin bir qolu və tərcümənin çox mühüm bir növüdür. O eyni zamanda professional tərcümənin ən aktiv növlərindən biridir.

Tibbi terminologiyada tibbi mətnlərin məxəz və hədəf dillər arasında tərcüməsi və müqayisəli şəkildə araşdırılması vacib olan problemlərdən biridir. Məlumdur ki, linqvistik nöqteyi-nəzərdən transliterasiya sözlərin və ya mətnin uyğun qaydalara əsasən başqa əlifbaya hərfbəhərf çevrilməsidir. Məruzədə tibbi mətnlərin tərcüməsi zamanı yaranan çətinliklər və eyni zamanda məxəz və hədəf dilə tibbi terminlərin transliterasiyası zamanı qarşıya çıxan problemlərdən bəhs olunur.

Müəllif burada tibbi mətnlərin tərcüməsi zamanı yaranan çətinliklərin və transliterasiya probleminin Azərbaycan və ərəb dillərində müqayisəli şəkildə tədqiqi və təhlili istiqamətində araşdırmalara üstünlük vermişdir.

Beləliklə, belə elmi qənaətə gəlinmişdir ki, Azərbaycan və ərəb dillərində tibbi mətnlərin müqayisəli təhlilində, mətnlərin mükəmməl tərcüməsinə nail olmaqda və həmçinin transliterasiya işində tərcüməçinin bu sahəyə xas elmi bilik və təcrübəsinin olması yarana biləcək problemlərin həllində müəyyən elmi əhəmiyyətə malikdir.

Açar sözlər: transliterasiya, tərcümə problemi, Azərbaycan dili, ərəb dili, tibbi terminologiya.

Tərcümə dillər və mədəniyyətlər arasında ünsiyyətdə əsas rol oynayır. Tərcüməni dilin hüquqi, dini, ədəbi və s. sahələrinə tətbiq etmək olar. Bu sahələr arasında elmi və texniki ixtisasları əhatə edən elmi və texniki tərcümə növləri vardır. Elmi anlayış və məzmunları ifadə etmək terminlərin arxasında dayanan ideyaların başa düşülməsini və dəqiqliyini tələb etdiyindən çətin və ciddi prosesdir. Elmin çətinlikləri əsasən elmin və texnologiyanın özünün xarakterik terminologiyası səbəbindən qaynaqlanır.

Elmi və texniki tərcümənin insanların həyatına təsiri çox mühümdür. Buna görə də texniki tərcüməçi ümumi dil bacarığından əlavə, uyğun sahədə xüsusi ekspert biliyinə sahib olmalıdır. Tərcüməçinin tərcümə zamanı uyğun ekvivalentə nail olmaqda uğursuzluğu əksər sahələrdə yanlış anlaşılmalara gətirib çıxarırsa, tibb sahəsində çox ciddi problemlərə səbəb olar. Buna görə də, tərcüməçi tərcümə prosesi zamanı hər iki dildə qarşılaşdığı tibbi terminlərin anlaşılmasının əhəmiyyətindən və əsas fikrin həssaslığından xəbərdar olmalıdır.

Tətbiqi dilçiliyin bir sahəsi olan tərcümə sonralar müstəqil bir elm sahəsi kimi inkişaf etmişdir. Tədrisən tərcümə sahəsində ön plana çıxması ilə o, mətn növləri ilə əlaqələndirilmiş, tərcümənin mətn növlərinə görə edilməsi vacib sayılmışdır. Mətnlər mütəxəssislər tərəfindən dildəki əsas funksiyalarına görə qruplaşdırılmışdır.

Tibbi mətnlərin tərcüməsi zamanı qarşılaşılan problemlər, sosial elmlər və digər təbiət elmləri mətnlərinin tərcüməsindəki problemlərlə eynilik təşkil edir. Beləliklə, elmi mətnlərin linqvistik xüsusiyyətləri də oxşardır. Ümumiyyətlə, əsas mövzu linqvistik xüsusiyyətlər bir növ texniki quruluş olaraq qəbul edilir. Bu növ mətnlərdə əsasən məchul növ, birinci şəxsin cəmi, indiki və keçmiş zaman, xüsusi konseptual metaforanın istifadəsi ilə özünə məxsus texniki forma əsas məsələdir. Mətnlərdə istifadə olunan texniki dil isə öz daxilində akademik, professional və məşhur olmaqla qruplaşdırılır.

Tibb elmi tarixi baxımdan ən qədim sahələrdən biridir və mövzu etibarilə qlobaldır.

Tibbi mətnlərdə ən çox diqqət çəkən xüsusiyyət, özünə məxsus terminologiyasının fərqli dillərdən əmələ gəlməsidir. “Tibbi mətnlərin əsasən yunan və latın sözlərindən əmələ gəlməsi, tərcüməçi üçün xüsusi olaraq bu dillərə məxsus terminologiyayı bilmək, bu dillərin kök, şəkilçi kimi söz xüsusiyyətlərindən xəbərdar olması lazımdır. Bu xüsusiyyətinə görə tibbi mətnlərin tərcüməsi ixtisaslı mütəxəssis olmağı tələb edir” [4, s. 77]. Belə ki, bu mövzuda tərcüməçiliklə məşğul olan şəxslər ya səhiyyə sahəsində işləyənlər, ya da bu mövzuda ixtisaslaşmağa çalışan tərcüməçilərdir.

Tibbi mətnlərin tərcüməsi tərcümənin xüsusi bir məqsədə istiqamətlənmiş fəaliyyətidir. Funksional yanaşma ilə izah edilən tərcümə fəaliyyətində məqsəd məxəz mətndəki tərcümənin hədəf dildə də qarşılıq tapmasıdır.

“Məlumatın ötürülməsi əsas məsələ olduğu zaman məxəz dildəki məlumatın məqsədinə uyğun formada hədəf dilə ötürülməsi tərcümə fəaliyyətinin məqsədinə uyğun reallaşdırılması mənasını verir. Belə ki, elmi mətnlər sahəsində maarifləndirici mətn növündə daxil etdiyimiz tibbi mətnlər mənalı ilə müəyyən bir məqsədi olan mətnlərdir” [6, s. 128].

Tərcümədə məxəz və hədəf dil mətnlərinin arasındakı əlaqənin təbiətini və ölçüsünü müəyyənləşdirmək üçün istifadə etdiyimiz “ekvivalentlik” termini istifadə olunur. Tərcümə vasitələrinin qarşılaşdırılması yolu ilə ənənəvi üsulla tərcümə mətnin linqvistik quruluşlarla sınaqması tibbi mətnlərdə məsələ deyildir. Belə ki, müəyyən bir təsiri və tərkibi olan elmi mətnlərdə məxəz mətnlə hədəf mətn arasındakı ekvivalentlik əlaqəsi fərqli bir yolla qiymətləndirilir.

“Tərcümənin məqsədinə uyğun edilməsi məxəz mətnin məxəz dildəki istifadəsinin hədəf dilə ötürülməsi deməkdir” [3, s. 121].

Tərcümənin məqsədinə uyğun yerinə yetirilməsi yuxarıda qeyd edildiyi kimi elmi mətnlərin tərcüməsində xüsusilə vacibdir. Beləliklə, nəzəri mənada funksional və nəticə mərkəzli tərcümə işi həyata keçirilir. Funksional tərcümənin reallaşdırılması üçün tərcüməçinin bu sahədə ixtisaslaşarkən tibbi mətnlərin tərcüməsinin ümumi problemlərini və diqqət edilməsi lazım olan vəziyyətləri bilməsi vacibdir.

Tibbi tərcümə məxəz mətnin hədəf dilə ötürülməsində yüksək dərəcədə məntiqilik və dəqiqlik tələb edir. Tibbi terminlərin tərcüməsi adətən bir çox çətinliklər yaradır. Baxmayaraq ki, bir çox tibbi terminlər heç bir çətinlik olmadan tərcümə edilə bilər, bəziləri isə tərcümə etmək üçün olduqca çətinlikdir.

Başqa dillərdə olduğu kimi Azərbaycan və ərəb dilləri arasında da tibbi mətnlərin tərcüməsi ilə məşğul olarkən tərcüməçi bir sıra tərcümə problemləri ilə üzləşir. Bunlara ekvivalentlik (mədəni ekvivalentlik, qeyri-ekvivalentlik, qrammatik ekvivalentlik), neologizm, eynimənalılıq, çoxmənalılıq, terminoloji uyğunsuzluq, akronim və eponim, simvollar, transliterasiya və s. misal göstərmək olar.

Tibbi tərcümədə rast gəlinən əsas problemlərdən biri də transliterasiya problemidir.

“Transliterasiya” latın sözü olub, mənası “hərflər vasitəsilə yazmaq” deməkdir. Transliterasiya bir əlifba sistemi ilə yazılan sözlərin, söz birləşmələrinin, heca və səsin başqa əlifba sisteminə məxsus hərflərlə verilməsidir.

Transliterasiya 2 yolla həyata keçirilir:

– dildəki vahidləri simvollarla əvəz edərək;

– verilmiş dil vahidlərini digər dil vahidlərlə əvəz edərək.

Transliterasiya başqa xalqlara məxsus şəxs adlarını, fəamiliaları, kənd, şəhər, yer, çay və digər coğrafi adları ana dilində əks etdirmək məqsədini güdür. Transliterasiya bir xalqa

məxsus olan xüsusi adları və digər terminləri başqa dillərdə əks etdirərkən həmin adların tələffüzünə və orijinal yazı formalarına əsaslanır. Odur ki, transliterasiya olunan və transliterasiya edilən şəxs və terminlərdə orijinal mənbənin tələffüz xüsusiyyətləri və yazılışı ilə ana dilin fonetik və qrafik sisteminin imkanları nəzərə alınır.

“Mənbə dildəki sözün tələffüzünün hədəf dildə fonetik transkripsiya edilməsi prosesi transliterasiya adlanır” [1, s. 105]. Tibb sahəsində bunun bir çox nümunəsi vardır: Məsələn,

xləroz – كلوروز
karbohidrat – كربوهيدرات
keratin – كراتين
thalessemiya – ثلاسيميا
proteyin – بروتين
adrenalin – ادرينالين
xolesterol – كوليستيرول

Bir qrup ərəb alimi bu metodu faydalı metod hesab edirlər. Xüsusilə də xarici adların, farmakoloji vahidlərin və etiketlərin xarici dildən ərəb dilinə tərcüməsi zamanı. Amma, digər ərəb alimləri bu metodu kasıb metod adlandırırlar və iddia edirlər ki, bu tərcümənin ən pis və ən kasıb metodudur və xarici sözlərin ərəb dilinə daxil olmasına icazə verir [7, s. 49; 5, s. 55]. Buna görə də, iki hal istisna olmaqla tərcüməçilər bu metoddan istifadə etməkdən çəkinməlidirlər:

– Xarici dildəki terminə ərəb dilində hələ də ekvivalent tapılmadığı halda.

Məsələn, vitamin فيتامين. Belə bir vəziyyətdə ərəb dilində ekvivalent tapılana qədər müvəqqəti olaraq bu sözlərdən istifadə edilə bilər:

virus فيروس / جرثومة və s.

– Nəyisə ixtira edilən şəxslərin adını xarici dildə yazarkən.

Transliterasiya zamanı bəzi dillərdə bəzi hərfləri ifadə etmək problem olduğu üçün bu işi yerinə yetirmək asan deyil. Məsələn, ərəb dilində “g” səsinin üç ekvivalenti vardır:

“ج”, “غ” və “ق”. Bundan əlavə “p” səsinin ərəb dilinə transliterasiyası problem yaradır,

çünki ərəb dilində bu səs mövcud deyil. Məsələn, parkinsonizm بركينسونية.

Həmçinin ərəb dilində [f və v] səsləri arasında ərəb dilində heç bir fərq yoxdur. Onlar hər ikisi “ف” hərfi vasitəsilə transliterasiya olunur. [u və o] səsləri ancaq “و” səsi ilə çevrilə bilər.

Azərbaycan və ərəb dillərində qarşılıqlı tibbi tərcümədə ərəb qrafikasında transliterasiya olunan beynəlxalq tibbi terminlər Azərbaycan dilinin qrammatik strukturuna uyğun olaraq tərcümə olunurlar. Məsələn:

fibrinogen – فبرينوجين
qlikogen – غليكوجين
hemoqlobin – هيمو غلوبين
qlaukoma – غلوكوما
aseton – اسيتون
plazma – بلازما
dimedrol – ديميدرول

Ümumiyyətlə, transliterasiya tibb sahəsində geniş yayılmış bir prosedir. Bir çox terminlərin ərəb dilində ekvivalenti olmasına baxmayaraq, onlar yenə də transliterasiya olunurlar. Məsələn:

leykemiya – لوكيميا
sarkoma – ساركومة
anemiya – انيميا

Bu sözlərin həmçinin ərəb dilində ekvivalenti vardır, amma transliterasiya olunmuş versiyası daha çox işlənir.

leykemiya – لوكيميا
sarkoma – ساركومة
anemiya – انيميا

Ərəb tərcüməçiləri müxtəlif səbəblərdən transliterasiyaya meyl edirlər:

– Bəzi tibbi terminlərin, şəxslərin adlarının, düsturların və bəzi yerlərin ərəb dilinə tərcümə olunması mümkün olmadığından;

– Onlar xarici termin üçün ərəb dilində ekvivalent tapa bilmədikdə transliterasiyaya güvənirlər.

Bu problemdən həlli üçün hədəf dil oxucusuna tanış olmayan alınma sözlərin izahını vermək faydalıdır. Məsələn, tripanosomiya sözü “مرض النوم – التريبانوسومية الإفريقية” kimi ərəb dilinə çevrilə bilər. “Transliterasiya olunmuş terminin izahını vermək terminin nəzərdə tutulmuş mənasını başa düşmək üçün hədəf dil oxucusuna kömək edəcək” [2, s. 23].

Nəticə olaraq demək olar ki, bəzi terminoloji uyğunsuzluqlar, neologizmlər, çoxmənalılıq və ekvivalentin olmaması tibbi terminologiyada problemlər yaradır və bunlar hələ də mövcuddur.

Yaxşı bir tərcümə məxəz dildən hədəf dilə informasiyanı çatdıran, yazıçı və oxucu və ya danışan və dinləyən arasında dil baryerlərini qaldıran vasitədir. Tərcümə Azərbaycan və ərəb dilləri kimi müxtəlif mədəniyyəti, əlifbası və quruluşu olan iki dillə əlaqəlidirsə bu, asan iş deyildir. Azərbaycan və ərəb dilləri arasında bir çox linqvistik fərqlər vardır. Ərəb və Azərbaycan tərcüməçiləri məxəz və hədəf dildə eyni mənanı ifadə edən yaxşı tərcümə ortaya çıxarmaq üçün bu fərqlərdən xəbərdar olmalıdırlar.

ƏDƏBİYYAT

1. Argeg M.G. The problems of Translating Medical Terms from English into Arabic. Durham: Durham University Press, 2015, 265 p.
2. Baker M. In other Words: A Course-book On Translation. London: Routledge, 2011, 352 p.
3. Berk Ö. Çevrilibilim Terimcesi. İstanbul: Multilingual Yay, 2005, 218 s.
4. Erten A. Tıp terminolojisi ve Tıp Metinleri çevrisi. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2007, 246 s.
5. Ghazalla H. Translation as Problems and Solutions. Valita: LGA Publication.
6. Oğuz D. Translation problems in medical texts // The Journal of International Social Research, s. 127-134.
7. Matlub A. Harakat al-tarib fi al-iraq. Baghdad: Markaz dirasat wa buhuth al-lugha al-ara biyya, 1983.

AMEA Naxçıvan Bölməsi

E-mail: kubra.valiyeva@yahoo.com

Kubra Valiyeva

DIFFICULTIES IN THE TRANSLATION OF MEDICAL TEXTS IN AZERBAIJANI AND ARABIC AND transliteration PROBLEM

Medical translation is a branch of scientific and technical translation and is a very important form of translation. It is also one of the most active types of professional translation.

Translation and comparative research of medical texts between source and target languages in medical terminology is one of the major problems. It is known that from the linguistic point of view, transliteration is a literal rendering process of words or text into another alphabet according to the relevant rules. The report focuses on the problems that arise in the translation of medical texts, as well as the problems faced in the transliteration of medical terms from source language into target language.

The author prefers research on the comparative analysis and analysis of problems in translating medical texts and transliteration problem in the Azerbaijani and Arabic languages.

Thus, she has come to such a conclusion that in the comparative analysis of medical texts in Azerbaijani and Arabic, achieving the perfect translation of medical texts and also the process of transliteration, having the relevant knowledge and experience has certain scientific importance in solving the problems than can be faced.

Keywords: *transliteration, translation problem, the Azerbaijan language, the Arabic language, medical terminology.*

Кубра Валиева

СЛОЖНОСТИ ПЕРЕВОДА МЕДИЦИНСКИХ ТЕКСТОВ НА АЗЕРБАЙДЖАНСКОМ, АРАБСКОМ ЯЗЫКАХ И ПРОБЛЕМА ТРАНСЛИТЕРАЦИИ

Медицинский перевод является основной ветвью научно-технического перевода и очень важной формой перевода. Он также относится к самому активному виду профессионального перевода.

В медицинской терминологии важной проблемой является перевод и сравнительное изучение медицинских текстов, как в языке оригинала, так и в целевых языках. Известно, что с лингвистической точки зрения, транслитерация это побуквенная передача знаков одной письменности знаками другой в соответствии с правилами. В докладе рассматриваются проблемы, возникающие при переводе медицинских текстов, а также проблемы при транслитерации медицинских терминов на исходный целевой языки.

Автор здесь уделяет внимание сравнительному исследованию и анализу проблем перевода медицинских текстов и проблеме транслитерации на азербайджанском и арабском языках.

Таким образом, он пришел к такому выводу, что знание и опыт переводчика имеет определенное научное значение для решения проблем, которые могут возникнуть при сравнительном анализе медицинских текстов на азербайджанском и арабском языках, совершенном переводе текстов, а также в транслитерации.

Ключевые слова: *транслитерация, проблема перевода, азербайджанский язык, арабский язык, медицинская терминология.*

(AMEA-nın müxbir üzvü Əbülfəz Quliyev tərəfindən təqdim edilmişdir)

**Daxilolma tarixi: İlk variant 15.07.2019
Son variant 12.09.2019**